

על והיה העקוב למישור לש"י עגנון

אסתר אזולאי, ביה"ס המקיף עמית, באר-שבע, אולפנת בני-עקיבא בערד

"כי יתן בכיס עינו
יתהלך במישרים" (משלי כג, לא)

שם הסיפור, הלקוח מיישעוהו מ, ד, עורר רבים לתהות עליו. יש שקוראים אותו כפשוטו, שכן כל הבעיות שהתעוררו במהלך העלילה באו על פתרוני כביכול, ויש הקוראים אותו באירוניה, שכן מנשה חיים יצר מצב, שבו כולם חיו בחטא, והבעיות החרפו ובוודאי שלא היו למישור.

הוכרמני פירש את שם הסיפור על-פי גמרא המאזכרת פסוק ממשלי "כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים" (כתיב - כיס; קריא - כוס) (משלי כג, לא). אנו נעקוב אחר מהלך העלילה ונראה, שמנשה חיים נתן עינו גם בכוס וגם בכיס, ולפיכך נראה בעיני העקוב למישור. הסבר זה לא זו בלבד שהוא מיישב את העימות שבין שתי תפיסות אלו, אלא הוא אף פותח דרך מחודשת להבנת מבנה העלילה והכוחות המניעים אותה.

רש"י מסביר: "המרבה שכרות כל העברות דומות לו למישור כל הדרכים ישרים בעיניו. בכוס בכיס כתיב כלומר: כל השותה נותן עין בכוס והחנווני בכיסו של זה". פירושו של רש"י לפסוק הוא מפתח להבנת המתרחש בסיפורנו, בעיקר מבחינת העלילה, ואף רומז לזהות אותו אדם שגב את כספו של מנשה חיים ותפילין שלו. החנווני נותן עינו בכיס האדם, שנותן עינו בכוס. פירוש זה מצביע על הבנת המניע של הפונדקאי, שכל כך דחק במנשה חיים לאכול ולסבוא. אחת מדרכי הפיתוי של הפונדקאי מתאימה לפסוק שהזכרנו: "הדיבור עוד בין שינוי והמשקאות עומדים על השולחן משקרים עיניים ומושכים אליהם את אפו של מנשה חיים (קד).¹ ואכן מנשה חיים שלנו רואה יין כי יתאדם, הוא חומד אותו והכול הופך בעיניו למישור.

1. צימרמן במאמרו על והיה העקוב למישור בכתב העת עלי שיה (תשמ"ג 1985) אף מציין את התעלותו של חיים-מנשה מבחינה אנושית.

2. הוכרמן, הערות ל"והיה העקוב למישור", עיון ומעש, תשל"ד 1974. מאמר זה הוא הרחבה ותוספת למאמרו של אבי ומורי מר יעקב הוכרמן שעמד על הקשר בין הגמרא ביומא עד-עה לבין סיפורנו.

3. העמודים מסומנים על-פי כתבי ש"י עגנון, כך אלו ואלו, הוצאת שוקן.

לחלוטין? אם אתה חושב ש'הצופה' שבנו יכול לעזור ל'קורא' שבנו, אולי תנסה (בשיתוף חבריך) לקחת אחד מסיפורי עגנון ולביימם בפני כיתה.

3. האם אתה שותף לרתיעתו של ש"י עגנון מן הדרמה המודרנית או שאתה מתנגד לעמדה זאת? הבא דוגמאות לחיזוק רתיעת עגנון או להפרכתה מן ההצגות שחזית בהן, או מיצירות דרמה מודרניות שקראת, שלמדת.

4. העלה לדיון את משיכתם של במאים ושחקנים ישראלים לסיפורי עגנון, על אף התנגדותו של הסופר לז'אנר התיאטרלי. שאל את עצמך, למה יש פריחה בימתית כה גדולה ליצירות עגנון בשנים האחרונות בתיאטרון הישראלי? (עייני: גרשון שקד, פנים אחרות ביצירתו של ש"י עגנון, הקיבוץ המאוחד, 1989). יורם פאלק, ריאיון על עיבוד שירת, חוב' במה 117-118; וכן עיבודו של י"פ (שירה).

5. עמוד על ייחודו של הדיאלוג בסיפור מזה ובדרמה מזה. הבא דוגמאות לדיאלוגים שונים מתוך יצירות פרוזה ודרמה המוכרות לך. נסה לאבחן מהו דיאלוג דרמטי לעומת הדיאלוג הסיפורי. (עייני: J.C. Styan, The Elements of Drama, Cambridge, 1963).

6. הבעיות מתעוררות עם העברת יצירות פרוזה (סיפור, רומן) אל הבמה. דונו במשותף ובמנוגד שבין שני הז'אנרים האלה - הסיפורת והדרמה - בהתחשב בחוקיותה המיוחדת של 'במת התיאטרון'. (עייני אר תומפסון, אנטומיה של הדרמה, מאנגס, תשל"ז).

ולהשתלשלות עלילת הסיפור על-פי הפסוק: בנקודת המפנה של הסיפור מנשה חיים נותן עינו בכיס ומחליט לצאת לקבץ נדבות. ואכן, בתחילה קשה עליו מלאכת הקבצנות; הוא מתבייש בכך. ואף כאשר הוא מוזמן לשולחן אחרים הוא "מתפלל לה" כי ישלח לו חולי מעט כדי שתהא לו סיבה למנוע עצמו מסעודה שאינה שלו" (פז). אך במהלך הפרק אנו רואים, שמנשה חיים מתרגל לקבצנות והוא מאבד את הבושה ותופס לו מידה אחרת ומאיץ בכל מי שהוא פוגש כי יתן לו "נדבת-יד, ואשר לא יתן לו יוציא ממנו בעל כורחו" (צג). מלאכת הקבצנות שהייתה בעיניו כעקוב הפכה לו במשך הזמן למישור. ואז פוגש מנשה חיים בקבצן נוסף, שנותן עינו בפיסו של מנשה חיים וחומד את כתב ההמלצה, משום שהוא מבין את הפוטנציאל הכספי שטמון בה. מנשה חיים מסרב בתחילה לעסקה ובסופו של דבר שם עינו בכיס וחומד את הכסף, שהקבצן מציע לו בתמורת. כל התלבטויותיו הקשות לגבי מכירת כתב ההמלצה הופכות לו למישור, בשעה שהוא רואה את הזחובים ושומע את צלצולם של שקלי הכסף. מנשה חיים מוכר את כתב ההמלצה, ומתקיים בו מה שנאמר בסיפור: "זה הכיס המלא מטבעות מושכו למטה לארץ" (צ"ו), ובכך בעצם חרץ את גורלו.

נמשיך לעקוב אחרי גיבורנו ונראה, שלמרות שהוא "נתן דעתו לחזור לביתו אז אשתו וקיבל על עצמו להבא לחטט במידת הקבצנות" (צג), הרי דווקא עכשיו, כאשר הוא כל כך קרוב לעירו, ויש לו די כסף לחזור לביתו, הוא הולך בלי שהיות ליריד ושם הוא שוב שם עינו בכיס, ואף-על-פי שהיה בידו כבר די כסף, ולמרות החלטתו שלא לקבץ נדבות הוא ממשיך בכך. הכול נראה לו כמישור והוא אינו נרמז על-ידי האייתותים העולים מן השירים שהוא שומע, אף-על-פי שהם חודרים ללבו.

אם עד עכשיו עקבנו אחרי הכתיב, כי יתן בפיס עינו, הרי עכשיו נכנס הקריא כגורם: כי יתן בכוס עינו. מנשה חיים נותן עינו גם בכוס. הוא הולך לפונדק, אוכל וסובא ועובר על מידות בן סורר ומורה (אכל תרמיטר בשר ושתה לוג יין (קב)), ושוב, השתייה הופכת לו למישור והוא מצדיק אותה בק"ן טעמים. אם נבדוק את תיאור שיכרונו של מנשה חיים, נראה, שבתיאור זה קיים אלמנט דומה למה שקורה בהמשך הפסוק. בסיפור נאמר "אז ירעם השלחן וירעש הכסא... וכוס לכוס וכד לכד... ובקבוקים נופלים בקול רעש גדול... וגשם חזק ניתך משמים". התיאור מזכיר את הכתוב במשלי כג, צד "והיית כשוכב בלביים ושוכב בראש תבל" (השווה גם ישעיה כח י"ג). בשעה שמנשה חיים מתעורר משיכרונו, הוא מוצא עצמו מושלך לארץ ומגלה שמישהו שם עינו בכיסו - תפילו וכספו נגנבו. לפיכך הוא מתעכב, הוא אינו יכול לחזור לביתו בחוסר כול.

עניין הכוס והכיס לא תמו. גם הקבצן, ששם עינו בכיסו של מנשה חיים וקנה את כתב ההמלצה, נתן עינו בכוס. ואף הוא, כמנשה חיים, נכנס לבית מרזח "וישם עינו בכוס וישת, לא פסק מלשתות" (קט), וגם במקרה זה, כפי שראינו אצל מנשה חיים, המוזג עומד "וממלא כוס שניה במהירות נפלאה" (קט). וקבצנו, ששותה לשכרה, מסמיך מידת שכרות למידת הקבצנות ומוכיח לנו, שהיא הופכת לו למישור - "הן גם הקבצנות מלאכה היא ככל מלאכות ולמה יגרע חלקי ולא אשתה ככל אומן יד ותופס מחט" (קט), והוא, שאמון, כאמור, על נתינת עין בכיס מצרף מחשבה למעשה "והלך למלאת חוריו" (קט, קי). שתה על קיבה ריקה ויצא לשמש היוקדת לקבץ נדבות. בעקבות זה נפטר, ועל סמך המכתב שבכיסו הוא מאוהה בטעות כמנשה חיים, וכאן נתקלים אנו בזימון נוסף בין מנשה חיים לקבצן.

הזימון הראשון מתקיים בפגישה שביניהם, כאשר מנשה חיים מוכר את שמו לקבצן. זימון אחר מתקיים, כאשר הקבצן מקבל בטעות את זהותו של מנשה חיים, וכתוצאה מכך העלילה מתגלגלת עד לעניין של חטא עריות חמור. הפסוק ממשלי, העומד בבסיס פירושו לאירועי הסיפור, נקשר לצורך עניינו להמשך הפרק שבמשלי בעניין אשה זרה: "עיניך יראו זרות" (משלי כג, לד) ורש"י מפרש: "כשתשתכר היין בוער בך ומשיאך להביט באונות". נבדוק את הפרשנות של הגמרא לפסוק שלנו. במסכת יומא סוף ע"מ עד' ותחילה ע"ה נאמר:

"כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים (משלי כג לא)

רבי אמי ורבי אסי'

חד אמר: כל הנותן עינו בכוס כל העריות דומות לו כמישור

וחד אמר: כל העולם דומה עליו כמישור".

"כל העולם" מפרש רש"י: ממון אחרים דומה לו היתר. המהרש"א סבור, שיש לגרוס "נותן עינו בכיסו" שהוא הכתיב ב"יוד" ורצה לומר, שעינו רעה בכיסו, בא לידי חימוד ממנו של אחרים.

אם נבדוק את הדיון על הפסוק בגמרא ואת הפרשנות שניתנה לפסוק, נראה, שעניין השתייה והשכרות נקשר לעריות. כל העריות דומות לשיכור כהיתר. ואכן, בסיפורנו מתקיים עניין זה במלואו. קריינדיל טשרני הותרה בטעות והיא נישאת בטעות וחיה בחטא עריות. הבן ממזר ומנשה חיים, שיודע על כך "אוחז בפלך השתיקה" (קכג) ולא מסיר מכשול מישוראל. וכל זה משום שמנשה חיים והקבצן נתנו עינם בכוס ובכיס. גם גרסת המהרש"א בדבר חימוד ממון של אחרים מתקיימת בסיפורנו בצורה ברורה, כפי שראינו, ואף ממנו של אחרים הופך היתר.

עיון בסיפור כענבים במדבר¹ של יצחק שנהר

ד"ר אביבה מהלו, מורה בביה"ס התיכון מקיף א', באר שבע, ומרצה במכללת הנגב

מבוא

הסיפור **כענבים במדבר**, הכלול בקובץ סיפורים בשם **ימים ידברו**², התפרסם בגרסתו המוקדמת בשנות השלושים תחת הכותרת **עם הפנס הירוק** כסיפור ביכורים של יצחק שנהר (שנברג)³. סיפור זה מעמיד אותנו על הלכטים הראשונים של המחבר בשדה הסיפור הארץ-ישראלי ומעלה את הבעיות, שנתקל בהן הסופר המתגר בבואו לעצב מציאות חדשה ומנוכרת, המנותקת ממציאות הגולה. אופיה האמורפי הלא-יציב של המציאות הארץ-ישראלית, החסרה עומק רצוף בזמן ומרחבים מוכרים בחלל, מחד גיסא, והעדר כלים לשוניים מתאימים לעיצוב מציאות חדשה זו, מאידך גיסא, מקשים על הסופר המתגר ומאלצים אותו לחפש דרכי ביטוי חדשות, במיוחד בתחום העלילה, הדמויות והלשון.

העלילה

הסיפור **כענבים במדבר** מעמיד אותנו על העדר מציאות אפית, שהיא התנאי להיווצרות עלילה קונבנציונלית. לכאורה ניתן לסכם את העלילה החיצונית בכמה משפטים. ה'אני' המספר, פקיד יהודי בתחנת מסילת ברזל במדבר, הכפוף ליוסף אפנדי, מנהל התחנה, נותן מימייה לנערה בידואית ונוטל ממנו את מפתח הדוד. כאשר מגיעה 'רכבת המים' למלא את הדוודים, מתרחשת תאונת דרכים. הנערה נוטלת מים בגנבה מצינור הרכבת ונדרסת על ידי הקטר, ואילו המספר ממשיך לטלטל בידו את הפנס הירוק, שהדליק עם בוא הרכבת.

עלילה חיצונית זו היא חסרת כל משמעות ללא פענוח העלילה הפנימית, שהיא עיקרו של הסיפור. הקטעים הליריים ההגותיים, הקוטעים את מהלך העלילה, הם הדומיננטיים בסיפור והם המקנים לו את משמעותו. באמצעות קטעים אלה מעלה המספר את הבעיה האמיתית של הסיפור, הכרוכה בכינון סינתיזה בין ה'אני' המספר,

אפשר לחדד עוד נקודה באמצעות הבאת מחשבתו של מנשה חיים בשעה שנכנס לפונדק – 'יחיה הכסף הזה בעיניו ממש כאילו זכה בו מן ההפקר לפי שכבר קבל עליו קודם לכן להסתלק מן הקבצנות' (קב).

כך הפך העקוב למישור בעיני מנשה חיים (וגם בעיני הקבצן) בעקבות נתינת העין בכיס ובכוס. העקבות שהיו לו הוסרו. מנשה חיים מצדיק את חטאיו. עבירה גוררת עבירה, והוא חוזר על איסורים, והם הופכים לו היתר (ראה – עשה אדם עברה שנה בת... נעשית לו כהיתר (קידושין כ"א)).

פירוש זה מבליט את האירוניה שנבנית משבירת הציפייה, שנוצרה בקראנו את שם הסיפור הלקוח מחזון אחרית הימים (ישעיהו מ, ד), המבטיח 'עליה לאיגרא רמא', והנה אנו עדים לירידה לבירא עמיקתא'.

1. סיפור זה סופיע בתכנית הלימודים של ביה"ס הדתי.
2. שנהר (שנברג) יצחק, ימים ידברו, 'שוקן', ירושלים ותל אביב, תש"ז. מאוחר יותר כונס בקובץ סיפורי יצחק שנהר, א'-ג', מוסד ביאליק, תש"ד, ממנו נלקחו המובאות המופיעות בעיון.
3. יצחק שנברג, עם הפנס הירוק, מתוך: מאזניים, ג, ירחון י"ח (ס"ח), י"א באולול תר"ץ, עמ' 4-6.